

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Факультет економіки та управління
Кафедра менеджменту, публічного управління та персоналу

ОЛІЙНИК Володимир Вікторович

Механізм соціально правового захисту військовослудбовців./
Mechanism of social and legal protection of military personnel

спеціальність: 281 – Публічне управління та адміністрування
освітньо-професійна програма – Публічне управління та
адміністрування

Кваліфікаційна робота

Виконав студент групи
ДСПУАзм-21
В.В. Олійник

Науковий керівник:
к.е.н., доцент
Т.М. Попович

ТЕРНОПІЛЬ – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ.....	6
1.1. Формування державної політики соціально-правового захисту військовослужбовців та механізмів її реалізації.....	6
1.2. Інституційне забезпечення соціально-правового захисту військовослужбовців.....	12
Розділ 2. СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ЯК СКЛАДОВА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ СЕКТОРУ ОБОРОНИ УКРАЇНИ.....	17
2.1 Проблематика діяльності державних інститутів щодо належного соціально-правового захисту військовослужбовців	17
2.2 Механізм реалізації соціальних гарантій для різних категорій військовослужбовців.....	23
Розділ 3. ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НА РІВНІ ДЕРЖАВИ.....	28
3.1 Удосконалення технологій формування державної політики у сфері соціально-правового захисту військовослужбовців.....	28
3.2 Особливості реалізації державної політики у сфері соціально-правового захисту військовослужбовців в умовах воєнного стану та відсічі збройної агресії.....	33
ВИСНОВКИ.....	40
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	42

ВСТУП

Актуальність теми. Соціальний захист військовослужбовців є ключовою функцією держави, яка спрямована на створення системи правових і соціальних гарантій. Ця система забезпечує реалізацію основних прав і свобод військовослужбовців, задовольняє їхні матеріальні та духовні потреби, враховуючи специфіку служби, їх статус у суспільстві та підтримує соціальну стабільність у військових колективах. Захист передбачає надання допомоги у випадках повної або часткової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття через незалежні від особи обставини, на старості років та в інших ситуаціях, визначених законодавством.

Відповідно до статті 17 Конституції України, держава гарантує соціальний захист громадян, які проходять службу у Збройних Силах України, а також членів їхніх родин. Важливо, щоб соціальний захист військовослужбовців був чітко регламентований нормативно-правовими актами. Крім того, ці законодавчі положення повинні бути забезпечені фінансуванням із державного бюджету для виконання зобов'язань перед військовослужбовцями.

Необхідність вдосконалення механізму державного управління соціальним захистом військовослужбовців обумовлена потребою підвищення ефективності державної політики у цій сфері та координації з іншими суспільними процесами. Особливо актуальною ця тема стає під час дії воєнного стану, коли питання соціального захисту військових набуває гостроти й викликає значний інтерес серед громадськості.

Сьогодні керівництво держави активно шукає ефективні рішення для підвищення рівня соціального захисту військовослужбовців, що обумовлено низкою чинників і сучасними викликами.

Ступінь дослідження в літературі. Методологічні та теоретичні аспекти соціального захисту військовослужбовців висвітлені у працях таких дослідників, як В. Алещенко, А. Амосова, О. Амоша, В. Бережинський, А. Вітченко, В. Возжеников, В. Галєєв, П. Гарсія, В. Гошовська, В. Єлагін, В.

Корженко, А. Коровников, С. Корольов, О. Палій, Е. Лібанова, В. Скуратівський, Н. Чалдимова, А. Шишканов.

Мета роботи полягає у теоретичному узагальненні та розробці практичних рекомендацій щодо вдосконалення механізму соціально-правового захисту військовослужбовців.

Основні завдання дослідження:

- аналіз діяльності держави у впровадженні ефективних механізмів соціально-правового захисту;
- оцінка чинного законодавства щодо забезпечення прав військовослужбовців;
- аналіз законодавчої бази з урахуванням сучасних реалій;
- дослідження ефективності роботи державних інституцій у цій сфері;
- визначення пріоритетних напрямів державної політики в умовах воєнного стану.

Об'єкт дослідження — соціально-правовий захист військовослужбовців як важливий напрям державної діяльності.

Предмет дослідження — механізм реалізації соціально-правового захисту військовослужбовців.

Методи дослідження: у процесі написання роботи використовувалися методи системного, структурного та функціонального аналізу, морфологічний аналіз, класифікація, економіко-математичні методи, сценарне моделювання та побудова матриць.

Практична значущість роботи полягає у можливості застосування її теоретичних і практичних напрацювань для вдосконалення законодавства та покращення діяльності державних органів, що забезпечують соціальний захист військовослужбовців.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

1.1. Формування державної політики соціально-правового захисту військовослужбовців та механізмів її реалізації

Збройні Сили України є ключовим військовим формуванням, на яке, згідно з Конституцією України, покладено завдання з оборони держави, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності. Функціонування Збройних Сил України (ЗСУ), як і всіх інших сил оборони, спрямоване на стримування та відсіч збройної агресії проти країни, а також охорону повітряного та підводного простору в межах територіального моря України відповідно до положень чинного законодавства. Крім того, Збройні Сили беруть участь у заходах з протидії терористичним загрозам [2].

Державна політика в галузі національної безпеки та оборони має стратегічне спрямування на гарантування зовнішньополітичної, економічної, військової, інформаційної та екологічної безпеки країни. Правова основа цієї політики закріплена в Конституції України, законах держави та міжнародних договорах, що отримали ратифікацію Верховної Ради України. Відповідно до Конституції, яка є основним законом і має найвищу юридичну силу, захист «суверенітету й територіальної цілісності України, а також забезпечення її економічної та інформаційної безпеки становлять найважливіші функції держави та є спільною справою всього українського народу» [32].

Відповідальність за оборону держави, її суверенітету, територ.цілісності та недоторканності покладено на Збройні Сили України. Забезпечення державної безпеки та охорона державного кордону України здійснюються відповідними військовими формуваннями й правоохоронними органами, організаційні засади та порядок діяльності яких регулюються законами

України. Важливо відзначити, що держава виконує обов'язок із соціального захисту громадян України, які проходять службу у Збройних Силах та інших військових формуваннях, а також забезпечує соціальні гарантії членам їхніх сімей [\[2\]](#).

Принципи державної політики у сфері національної безпеки та оборони орієнтовані на захист життя та гідності кожного громадянина, його конституційних прав і свобод, суспільства загалом, включно з демократичними цінностями, а також держави. Ця політика реалізується через забезпечення конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності країни [\[11\]](#).

Виконуючи свої функції відповідно до політичної, економічної та інших актуальних обставин, держава з початку 2000-х років започаткувала розроблення та впровадження Державних програм розвитку Збройних Сил України. Протягом цього періоду було прийнято п'ять таких програм. Ці державні акти визначають ключові напрямки діяльності державних органів та інституцій, відповідальних за розвиток оборонного сектору, а також основи формування та функціонування системи національної безпеки.

У контексті забезпечення оборони України органи державної влади, складові елементи сектору безпеки і оборони, а також органи місцевого самоврядування реалізують комплекс заходів, спрямованих на соціально-правовий захист військовослужбовців. Ця діяльність державних структур впливає на всі аспекти забезпечення відповідних категорій військовослужбовців.

В умовах сучасного розвитку публічного управління та глобалізаційних процесів виникає необхідність у розробці нових і вдосконаленні існуючих підходів до соціального захисту військовослужбовців. На думку сучасних науковців, ефективність цих підходів забезпечується чітким розмежуванням повноважень між органами публічної влади із визначенням їхніх функцій і завдань.

Сфера військової діяльності є специфічною та соціально небезпечною, що зумовлює потребу у високому рівні соціальної підтримки з боку держави. Варто зазначити, що нині відбувається поступовий перехід від універсальної радянської моделі до індивідуалізованого підходу, який передбачає врахування потреб кожного військовослужбовця окремо. Політичний курс держави та механізм його реалізації повинні бути спрямовані на проведення реформ, вдосконалення системи та адаптацію Збройних Сил України до сучасних викликів і умов.

Під час визначення порядку функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування важливо враховувати досвід міжнародних стандартів і практики країн із розвинутим оборонним сектором.

У процесі дослідження можна виокремити такі основні механізми реалізації державної політики у сфері соціально-правового захисту військовослужбовців:

- інституційно-правовий механізм;
- соціально-економічний механізм;
- інформаційно-комунікативний механізм;
- адаптивно-психологічний механізм.

Інституційно-правовий механізм державного управління у сфері соціального захисту військовослужбовців на сучасному етапі державотворення відіграє ключову роль. У процесі реформування системи соціального забезпечення військовослужбовців відбуваються важливі інституційні зміни, створюються нові державні органи, служби та організації, а також оновлюється нормативно-правова база. У контексті євроінтеграційних прагнень України розбудова ефективних інституцій та вдосконалення законодавства є фундаментом для формування демократичної та соціально орієнтованої держави. Водночас цей механізм включає систему інститутів, їхні взаємозв'язки, методи встановлення порядку, методологічні підходи до формування інституційного середовища, а також правові норми та принципи, що регулюють функціонування організаційних структур.

Правовий механізм, у свою чергу, передбачає процедуру створення, реалізації та дотримання правових норм суб'єктами та об'єктами управління, які визначаються відповідними законодавчими актами та нормативно-правовими документами. Він охоплює різноманітні форми управлінської діяльності, пов'язані з підготовкою, ухваленням і впровадженням правових актів.

Соціально-економічний механізм спрямований на забезпечення економічної, фінансової, соціальної, інвестиційної та інноваційної діяльності шляхом створення необхідних соціально-економічних умов, бюджетного фінансування та реалізації державної політики соціального захисту військовослужбовців. Економічна система координує діяльність суб'єктів задля розв'язання соціально-економічних проблем та задоволення конкретних потреб. Концепція соціально-економічного механізму набула розвитку з виникненням соціально орієнтованих економік, де ресурсний розподіл відбувається на основі соціальних пріоритетів. У контексті соціально-правового захисту військовослужбовців цей механізм забезпечує цілеспрямований вплив держави через різноманітні регулятивні засоби, що інтегрують прямий та зворотний зв'язок і забезпечують розвиток системи відповідно до державної політики. Соціальна складова механізму покликана створити належні умови для задоволення соціальних потреб військовослужбовців. Економічна складова зосереджена на розвитку економічного потенціалу країни, підвищенні його ефективності та забезпеченні державної фінансової підтримки ветеранам [\[18\]](#).

Інформаційно-комунікативний механізм відповідає за отримання, обробку, поширення та збереження інформації, а також за координацію та синхронізацію дій між суб'єктами та об'єктами державної політики. Він забезпечує соціальну взаємодію, моніторинг реалізації основних напрямів політики, статистичний аналіз і впровадження сучасних інформаційних технологій. Механізм охоплює низку послідовних процесів і заходів, спрямованих на забезпечення доступу до інформації всіх учасників

політичного процесу й організацію ефективного зворотного зв'язку. Інформаційна складова передбачає організацію інформаційних потоків для аналізу результатів і підготовки управлінських рішень. Відкритість державної інформації демонструє прозорість та демократичність управління, підвищуючи рівень суспільної безпеки й добробуту. У сучасних умовах цей механізм не лише задовольняє інформаційні потреби, а й забезпечує інформаційну безпеку держави, створює національні інформаційні ресурси та формує позитивне сприйняття державної політики у суспільстві. Комунікативна складова сприяє ефективній взаємодії органів ПВ на партнерських засадах, залученню громадянського суспільства до формування та реалізації політики, що забезпечує соціальну інтеграцію для досягнення поставлених цілей.

Адаптивно-психологічний механізм державної політики соціально-правового захисту військовослужбовців включає комплекс методів і заходів соціально-психологічного характеру. Вони спрямовані на створення умов для діалогу, взаємної довіри, партнерства, співпраці та подолання соціальної напруги. Цей механізм також забезпечує психологічну реабілітацію та соціальну адаптацію військовослужбовців. У сучасних реаліях основною метою цього механізму є формування позитивного іміджу сил оборони та вплив на суспільну думку щодо ролі військовослужбовців у державі.

Державна політика у сфері соціально-правового захисту військовослужбовців реалізується в контексті адміністративно-політичного реформування та інституційних трансформацій, що зумовлює виникнення нових об'єднань, установ, державних органів, структур і інституцій. Інституційні зміни в Україні включають адаптацію інституційних моделей, які вже продемонстрували свою ефективність у розвинених країнах, що, у свою чергу, потребує вдосконалення механізмів державної політики та забезпечення інтеграції існуючих інститутів із новоствореними структурами.

Таким чином, на основі аналізу сучасних наукових концепцій, які стосуються реалізації державної політики та структури механізмів

державного управління, було сформульовано авторське бачення сутності державної політики у сфері соціально-правового захисту військовослужбовців, а також комплексу основоположних механізмів її впровадження. Варто зазначити, що у представників органів державної влади та місцевого самоврядування існує можливість обирати механізми державного управління, які найбільш ефективно відповідають стратегічним завданням і цілям державної політики в цій сфері.

1.2. Інституційне забезпечення соціально-правового захисту військовослужбовців

У сучасних умовах державне регулювання у сфері соціально-правового захисту військовослужбовців виконує ключову роль у трансформації ситуації та підвищенні ефективності інституційного забезпечення, що повинно відповідати актуальним потребам і викликам часу. Дослідження особливостей інституційного забезпечення держрегулювання соціального й правового захисту військовослужбовців, а також визначення шляхів його вдосконалення є важливим аспектом розвитку оборонного сектору держави [\[18\]](#).

У процесі державного управління виникають численні перешкоди, які гальмують формування та зміцнення соціальної безпеки в Україні, що спричиняє появу нових соціальних загроз. Ці загрози класифіковано у три групи: загрози для особистості, суспільства та держави. Інституційне забезпечення держрегулювання соціально-правового захисту військовослужбовців (СПЗВ) є складною системою, що включає інституції соціальної, нормативно-правового та економічного спрямування, а також їх взаємодію. Визначено, що основою цього забезпечення є нормативно-правова складова. Водночас система соціально-правового захисту військовослужбовців в Україні залишається значною мірою задекларованою

у правових актах, тоді як на практиці вона часто не реалізується належним чином [18].

Для підвищення ефективності нормативного та правового механізму держрегулювання у цій сфері пропонується впровадження низки заходів. Зокрема, необхідно внести зміни до стратегічних документів України, що передбачають виокремлення напряму державної політики з посилення контролю за ефективністю та достатністю законодавчої й нормативно-правової бази. Також важливо розробити науково-методичні та правові підходи до розвитку системи соцзахисту, чітко визначити розподіл повноважень і відповідальності між органами державної влади та місцевого самоврядування у контексті децентралізації, а також адаптувати нормативно-правове забезпечення (НПЗ) соціальної сфери до міжнародних стандартів і вимог.

Державна політика у сфері СПЗ військовослужбовців передбачає два рівні інституційного забезпечення: державний і регіональний. Державний рівень представлений сукупністю вищих і центральних органів державної влади, серед яких особливу роль відіграє ВРУ. Як єдиний орган законодавчої влади, вона відповідає за створення нормативно-правової бази. Законодавча робота у відповідних сферах покладена на парламентські комітети, зокрема «на комітет з питань національної безпеки, оборони та розвідки, комітет з питань правової політики та комітет з питань СПЗ прав ветеранів» [16].

Окрім законодавчої діяльності, парламент здійснює контрольні функції, що включають моніторинг виконання законодавчих актів, загальнодержавних програм, а також діяльності органів та посадових осіб, яких він обирає, призначає чи затверджує. Важливим аспектом є контроль за дотриманням конституційних прав і свобод громадян через інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Однак недосконалість законодавчого середовища та низький рівень реалізації правових норм свідчать про обмежену ефективність парламенту та його

структур у формуванні та впровадженні політики соціально-правового захисту військовослужбовців.

В умовах президентсько-парламентської моделі державного устрою ключова роль належить інституту Президента, який відповідає за визначення загальнонаціональної політики та стратегічних пріоритетів розвитку країни. Зокрема, Президент визначає основні напрями соціально-економічного розвитку регіонів. Важливість глави держави у контексті інституційного механізму державного управління соціальним і правовим забезпеченням різних категорій населення зумовлюється його конституційним статусом як гаранта прав і свобод людини й громадянина, включаючи соціальні права, а також як гаранта національної безпеки України. Це передбачає необхідність реалізації заходів для вдосконалення системи політичної влади з метою підвищення ефективності функціонування державних інститутів, створення дієвої системи місцевого та регіонального самоврядування, а також усунення загроз соціальній стабільності в країні.

Виконання Президентом своїх повноважень забезпечується відповідними структурними підрозділами Офісу Президента України. Особливу роль у цьому процесі відіграють департаменти з питань національної безпеки та оборони, правової політики, а також внутрішньої політики. Окрім цього, до компетенції Президента входить нагляд за дотриманням конституційних прав людини.

Органи виконавчої влади відіграють центральну роль у системі державного управління соціально-правовим захистом військовослужбовців. Головним органом у цій системі виступає Кабінет Міністрів України. Відповідно до Конституції України та положень Закону України «Про Кабінет Міністрів України», уряд виконує завдання, спрямовані на вирішення соціальних питань військовослужбовців. До таких завдань належать управління у сферах соціальної політики, охорони здоров'я, освіти, забезпечення прав і свобод громадян, а також реалізація інших напрямів внутрішньої політики.

Згідно з Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», Кабінет Міністрів є одним із ключових суб'єктів державної політики у цій сфері. До його основних повноважень належать:

- визначення порядку та розмірів грошового забезпечення військовослужбовців;
- затвердження норм і порядку забезпечення продовольчими, речовими та іншими ресурсами;
- організація лікування військовослужбовців і членів їхніх сімей за кордоном, надання санаторно-курортних путівок;
- координація діяльності державних органів щодо забезпечення військовослужбовців житлом.

Для забезпечення ефективного виконання урядом своїх повноважень та координації діяльності ОВВ, зокрема щодо реалізації держполітики у сфері соцрозвитку регіонів, створено та діють урядові комітети. Серед них виділяються комітети з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, соцполітики та у справах ветеранів, нацбезпеки і оборони, а також економічної, фінансової та правової політики.

На регіональному рівні управління СПЗ військовослужбовців здійснюється МОВВ та ОМС. Систему виконавчої влади на місцях утворюють місцеві державні адміністрації та виконавчі органи місцевих рад. Згідно із Законом України «Про місцеві державні адміністрації», ці «органи у межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці забезпечують виконання державних і регіональних програм соціально-економічного розвитку та реалізують інші повноваження, надані державою або делеговані відповідними радами» [\[1\]](#).

До основних функцій МДА належить вирішення питань соц.-економічного розвитку територій, включаючи розробку та впровадження програм СЕР. Вони також визначають необхідний рівень обслуговування населення у відповідності до нормативів мінімальних соціальних потреб і

забезпечують надання послуг для досягнення цих стандартів. Крім того, адміністрації реалізують держполітику у сферах освіти, охорони здоров'я, сімейної політики, соціального забезпечення та захисту населення.

Місцеві держадміністрації, діючи у рамках конституційних і законодавчих повноважень, здійснюють державний контроль за дотриманням законодавства на відповідних територіях. У їх складі функціонують структурні підрозділи, завданнями яких є впровадження держполітики у відповідній сфері на місцевому рівні. Ця діяльність сприяє зміцненню соціально-правового захисту військовослужбовців і забезпеченню стабільності соціальної сфери регіонів.

РОЗДІЛ 2

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ЯК СКЛАДОВА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ СЕКТОРУ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

2.1 Проблематика діяльності державних інститутів щодо належного соціально-правового захисту військовослужбовців

Питання соцзахисту військовослужбовців та їх сімей як ключова складова соцполітики у ЗСУ почало набувати актуальності ще на початку 1990-х років ХХ століття. Це було зумовлено процесами становлення та розвитку ЗСУ після розпаду Радянського Союзу. Економічна криза в Україні в 1990-х роках негативно вплинула на соціальне забезпечення військовослужбовців, оскільки фінансування армії постійно скорочувалося. Варто зазначити, що Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» був ухвалений 20 грудня 1991 року, проте через недостатнє фінансування потреб ЗСУ його виконання на практиці було незадовільним. У другій половині 1990х років було започатковано процес призупинення, а згодом і скасування пільг для військовослужбовців та їхніх сімей. Це призвело до зростання внутрішньої напруги серед військовослужбовців та незадоволення соціальною політикою в армії. Послаблення соцзахисту в цей період негативно позначилося на морально-психологічному стані особового складу, понизило мотивацію до служби, що, спричинило скорочення військових частин та особового складу через нестачу коштів на їх утримання. Ці чинники посилювали невдоволення соцполітикою у ЗСУ, що негативно вплинуло на їхню боєготовність та боєздатність [\[1\]](#).

Після початку військового конфлікту, викликаного збройною агресією РФ проти України 27 лютого 2014 року (анексія Криму), який згодом переріс у повномасштабне вторгнення, виникла необхідність вирішення багатьох соціально-економічних і правових проблем захисту військовослужбовців та

їхніх сімей. За період незалежності України було ухвалено низку НПА, спрямованих на захист цієї соціальної групи, однак їхня практична реалізація часто була неефективною. Це призводило до кадрового відтоку, зокрема серед військових із бойовим досвідом. Тому сьогодні особливо актуальним є дослідження соціальної політики у ЗСУ, аналіз чинної законодавчої бази та виявлення її недоліків.

Соціальний захист військовослужбовців і членів їхніх сімей є важливим чинником покращення моральнопсихологічного стану особового складу ЗСУ. Це, у свою чергу, підвищує рівень боєготовності, зменшує відтік професійних кадрів, що дозволяє уникати додаткових витрат на навчання нових військовослужбовців і скорочує час на їхнє професійне становлення. Соціальна політика у Збройних силах України інтегрована в загальну державну політику та базується на принципах, стандартах і нормативних вимогах, визначених чинним законодавством.

Важливо відзначити, що відповідно до статті 5 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», військовослужбовці мають право створювати громадські об'єднання відповідно до законодавства України. Однак на практиці такі об'єднання майже не утворюються, за винятком організацій учасників АТО та ветеранів. Це обмежує можливості впливу на правовий та соціальний захист військовослужбовців, особливо представників рядового, сержантського та старшинського складу [1].

Згідно зі статистичними даними, в період з 2014 по 2022 роки спостерігався значний відтік кваліфікованих кадрів зі Збройних сил України, серед яких значну частину становили учасники антитерористичної операції (АТО) та операції об'єднаних сил (ООС). Ці військовослужбовці, переважно особи рядового, сержантського та старшинського складу, мали за плечима навчання у декількох військових навчальних закладах або центрах і прослужили понад три роки. Основною причиною такого відтоку стало те, що держава надає певні стимули військовослужбовцям лише перед

укладенням першого контракту, наприклад, у вигляді одноразової грошової допомоги, що передбачено розділом XXII наказу Міністерства оборони України від 7 червня 2018 року № 260 «Про затвердження порядку виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України та деяким іншим категоріям». Проте заохочувальні заходи для укладення другого і наступних контрактів відсутні. Через це багато військовослужбовців, які вже відчули на собі складнощі військової служби, приймають рішення про звільнення. Наслідком такого підходу став значний некомплект не лише у бойових частинах Сухопутних військ ЗСУ, а й в інших військових формуваннях, утворених відповідно до законодавства України. Водночас ця проблема не отримала належної актуалізації та не розглядається як пріоритетна в умовах збройного конфлікту з державою-агресором. Після завершення першого контракту багато військовослужбовців, які володіють цивільними професіями або навіть не мають спеціальності, часто віддають перевагу працевлаштуванню в цивільному секторі, де є можливість отримувати вищу заробітну плату.

До кінця 2018 року компенсація за піднайом житла була передбачена законодавством лише для офіцерського складу. Рядові та сержанти, які належали до менш соціально захищеної категорії, не мали права на таку допомогу відповідно до положень постанов Кабінету Міністрів України від 3 серпня 2006 року № 1081 та від 26 червня 2013 року № 450. Це спричиняло соціальну та гендерну нерівність, а також створювало напругу серед військовослужбовців. Лише після внесення змін постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2018 року № 1160 «Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 3 серпня 2006 року № 1081 і від 26 червня 2013 року № 450» цю пільгу було поширено на всіх військовослужбовців (крім осіб строкової служби), незалежно від військового звання.

Особливої уваги потребувала проблема невивлати військовослужбовцям, які звільняються зі служби, компенсації за

невикористані дні додаткової відпустки як учасникам бойових дій. З 2014 року кількість осіб, які отримали статус учасника бойових дій, значно зросла. Відповідно до статті 10-1 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (у редакції від 4 липня 2014 року), надання інших видів відпусток для військовослужбовців, крім випадків, передбачених законодавством (наприклад, відпусток для військовослужбовців-жінок у зв'язку з вагітністю та пологами або для догляду за дитиною), було припинено. Це питання залишалося неврегульованим до 2018 року і набуло розголосу через численні позови колишніх військовослужбовців. Лише після розгляду справи у Касаційному адміністративному суді Верховного Суду (зразкова справа № 620/4218/18, Пз/9901/4/19) було ухвалено рішення щодо виплати відповідної компенсації. Проте на державному рівні ефективного механізму для забезпечення цих виплат не було розроблено протягом чотирьох років. Наразі проблема врегульована: для отримання компенсації військовослужбовцю необхідно подати відповідний рапорт до командування частини перед звільненням із військової служби.

Забезпечення військовослужбовців житлом залишається одним із найгостріших та найактуальніших питань для сучасної української армії. Під час проходження військової служби потреба у володінні власним житлом або користуванні службовим приміщенням є однією з ключових. Проте на сучасному етапі більшість військових частин не мають можливості забезпечити своїх військовослужбовців відповідними житловими приміщеннями. У зв'язку з цим було врегульовано питання виплати грошової компенсації за піднайом житла. Однак на практиці розмір цієї компенсації залежно від регіону або місцевості, де дислокується військовий підрозділ, становить від 2500 до 5000 гривень. Ця сума є недостатньою з огляду на сучасні ринкові ціни на оренду нерухомості, що змушує військовослужбовців доплачувати за оренду житла власними коштами.

Щодо забезпечення житлом необхідно також врахувати, що вимоги статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» виконуються не в повному обсязі. Зокрема, пункт 6 цього Закону передбачає, що військовослужбовці, які мають стаж служби не менше 17 років і потребують поліпшення житлових умов, мають право на отримання земельної ділянки для будівництва житлового будинку та господарських споруд у населених пунктах за їх вибором. Органи місцевого самоврядування зобов'язані надавати такі ділянки. Проте на практиці отримати земельну ділянку подібного призначення мали можливість лише військовослужбовці зі статусом учасника бойових дій. Пункт 7 Закону передбачає право військовослужбовців зі стажем служби понад 20 років на отримання кредитів для індивідуального житлового будівництва або придбання житла. Однак дефіцит бюджетних асигнувань та кошторисних призначень унеможливорює реалізацію цього права [21].

Актуальною залишається проблема продовольчого та речового забезпечення військовослужбовців. На гарячі лінії регулярно надходять численні повідомлення, заяви та скарги від військовослужбовців і членів їхніх сімей щодо неналежного рівня забезпечення як у пунктах постійної дислокації, так і за їх межами. Особливо часто військовослужбовці висловлюють незадоволення якістю продуктів харчування та умовами їх приготування, що негативно впливає на ефективність виконання бойових завдань підрозділами. Крім того, значна кількість скарг стосується речового забезпечення, зокрема відсутності необхідного обмундирування, передбаченого чинними нормами.

Проблемним залишається питання надання безоплатної психологічної допомоги військовослужбовцям, які брали участь в антитерористичній операції, заходах із забезпечення національної безпеки та оборони, а також стримуванні збройної агресії. Відповідно до абзацу 6 пункту 1 статті 11 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», держава зобов'язана забезпечувати таку допомогу. Проте на

практиці через відсутність необхідного фінансування багато військовослужбовців не мають можливості скористатися послугами державних психологічних центрів. У більшості випадків психологічна реабілітація обмежується послугами, що надаються громадськими організаціями та волонтерськими центрами [17].

Належне медичне забезпечення військовослужбовців є ще одним важливим аспектом соціального захисту, особливо в умовах збройної агресії, коли кількість поранених значно зросла порівняно з періодом АТО/ООС. Аналізуючи стан медичного забезпечення, слід зазначити, що військовослужбовці часто звертаються до приватних медичних закладів через неможливість отримати якісну допомогу у державних установах. Це свідчить про те, що держава не в повному обсязі забезпечує необхідний рівень медичних послуг для військовослужбовців. У зв'язку з цим значна кількість поранених проходить реабілітацію у країнах-партнерах, таких як держави Європейського Союзу або Сполучені Штати Америки, через відсутність належного обладнання та ресурсів у вітчизняних медичних закладах.

Аналізуючи зазначене, однією з ключових проблем соцзахисту військовослужбовців можна визначити недостатній рівень фінансування, що спрямовується на реалізацію соціальних програм, орієнтованих на відновлення їхнього здоров'я. Саме недостатнє фінансування є основним чинником, що ускладнює забезпечення належного рівня соціального захисту, включно з медичним обслуговуванням та санаторно-курортним лікуванням. У сучасних умовах питання медичного забезпечення військовослужбовців та членів їхніх сімей набуває особливої гостроти, що обумовлено соціально-економічними та політичними процесами, які відбуваються в державі.

2.2 Механізм реалізації соціальних гарантій для різних категорій військовослужбовців

На сучасному етапі розвитку Української держави, з метою запобігання використанню армії як інструменту реалізації політичної волі обмеженого кола осіб, а також для мінімізації будь-якої політичної активності Збройних Сил, у правових демократичних державах формується модель взаємодії армії та влади. Ця модель базується на впровадженні механізмів цивільного контролю над оборонною сферою, гармонізації та оптимізації цивільно-військових відносин, зміні суспільного статусу та функцій військовослужбовців, а також демократизації силових структур. Армія повинна діяти винятково в інтересах держави і народу, виступати гарантом безпеки, стабільності політичної системи та уникати участі в боротьбі за політичну владу, не становлячи загрози для демократичних процесів.

Демократизація суспільства передбачає важливість таких процесів, як утвердження принципу верховенства права, забезпечення прав людини і громадянина, залучення громадян до розробки та прийняття рішень органами державної влади, а також створення ефективної системи демократичного цивільного контролю за правоохоронними органами та військовою організацією держави. Водночас з метою реалізації заходів, спрямованих на забезпечення соціальних гарантій військовослужбовців, відчувається гостра потреба у впровадженні дієвого механізму їх реалізації.

Характерними ознаками механізму реалізації соціальних гарантій військовослужбовців є:

1. врахування умов і обставин, які сприяють виникненню юридичних фактів, що забезпечують соціальний захист військовослужбовців;
2. наявність спеціального законодавства, яке регламентує особливості соціального захисту цієї категорії осіб;
3. державна політика соціального захисту повинна враховувати потреби не лише військовослужбовців, а й членів їхніх сімей;
4. соціальний захист включає пільги, гарантії та інші види матеріального забезпечення.

Для військово службовців, які проходять службу за контрактом, держава гарантує такі соціальні права та гарантії:

- право на вибір місця проживання та виїзд за кордон. Звільнені з військової служби особи мають право обирати місце проживання в будь-якому населеному пункті України або в іншій державі згідно із законодавством та міжнародними договорами, ратифікованими Верховною Радою України;
- реалізація права на інформацію, що забезпечує можливість вільного отримання, використання та поширення інформації відповідно до Закону України «Про інформацію» та інших нормативно-правових актів;
- гарантування достатнього матеріального, грошового та інших видів забезпечення, яке відповідає умовам військової служби та сприяє утриманню кваліфікованих військових кадрів. Центральні органи виконавчої влади, що реалізують державну політику у сфері праці та соціальної політики, а також інші відповідні органи розробляють та подають пропозиції щодо покращення грошового забезпечення військовослужбовців у встановленому порядку;
- забезпечення військовослужбовців, резервістів і військовозобов'язаних, які призиваються на навчальні (перевірочні) або спеціальні збори, продовольством здійснюється згідно з нормами і в терміни, встановлені Кабінетом Міністрів України.

Таким чином, впровадження ефективного механізму реалізації соціальних гарантій є важливим напрямом для забезпечення прав і соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей.

Речове забезпечення військовослужбовців, резервістів і військовозобов'язаних, призваних на навчальні (перевірочні) або спеціальні збори, здійснюється відповідно до встановлених норм і в терміни, визначені центральними органами виконавчої влади, які відповідають за військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи. Це включає рішення Голови Служби безпеки України, начальника Управління державної охорони України, Голови Служби зовнішньої розвідки України, Адміністрації

Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України. Порядок нарахування грошової компенсації за неотримане речове майно визначається Кабінетом Міністрів України.

Держава, у межах своїх повноважень, гарантує забезпечення права військовослужбовців на належний службовий час і відпочинок. «Загальна тривалість службового часу військовослужбовців протягом тижня не повинна перевищувати нормальної тривалості робочого часу» [8], визначеної законодавством України. Однак ця норма не поширюється на військові навчання, походи кораблів, бойові стрільби, чергування, несення служби у добовому наряді та інші заходи, спрямовані на забезпечення боєготовності військових частин.

Розподіл службового часу протягом доби і тижня у військових частинах організовується так, щоб забезпечити постійну бойову готовність, проведення занять із бойової підготовки, підтримання дисципліни, підвищення культурного рівня військовослужбовців, забезпечення їхнього побутового обслуговування, харчування та відпочинку. Розпорядок дня, що регулює розподіл часу, затверджується відповідним командиром (начальником) згідно зі статутами Збройних Сил України. Загальна тривалість щотижневого службового часу також передбачає п'ятиденний робочий тиждень із двома вихідними.

Військовослужбовцям, за винятком тих, хто проходить базову військову службу, надаються щорічні основні відпустки зі збереженням грошового і матеріального забезпечення, а також грошовою допомогою на оздоровлення у розмірі місячного грошового забезпечення. «Тривалість щорічної основної відпустки залежить від вислуги років:

- до 10 років – 30 календарних днів;
- від 10 до 15 років – 35 календарних днів;
- від 15 до 20 років – 40 календарних днів;
- понад 20 років – 45 календарних днів» [21].

Час, необхідний для проїзду до місця проведення відпустки в межах України та назад, не враховується у тривалості відпустки, але не перевищує двохдів один кінець. Святковіта неробочі дні не враховуються у визначенні тривалості щорічних основних відпусток. Відпустка надається впродовж календарного року, а у виняткових випадках – «у першому кварталі наступного року за дозволу прямого начальника, уповноваженого» [21] відповідним керівником органу управління військовими формуваннями. Порядок надання відпусток регулюється Законом України «Про відпустки» та Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту».

Вивчаючи реалізацію соціальних гарантій військовослужбовців, слід враховувати, що трансформація системи планування та управління у військах повинна супроводжуватись реформуванням усіх аспектів життя військовослужбовців. Зміни у Силах оборони України мають не лише відображати кардинальні реформи, але й сприяти утвердженню статусу військовослужбовців як соціально захищеної категорії населення.

Отже, термін «механізм реалізації соціальних гарантій військовослужбовців» потребує адаптації до конкретних історичних етапів розвитку державного і правового будівництва. У сучасних умовах очевидним є розуміння того, що військовослужбовці – це невід’ємна частина суспільства, і держава має забезпечити їх належний соціальний захист та підтримку.

Варто зазначити, що сучасні міжнародні соціальні стандарти являють собою комплекс норм, закріплених у міжнародно-правових актах, які визначають гідні умови життєдіяльності військовослужбовців, сприяють їхньому розвитку як особистостей і забезпечують соціальний захист. Ці стандарти мають бути інтегровані в національне законодавство кожної держави через підписання та ратифікацію відповідних міжнародних договорів. Після цього вони повинні адаптуватися до умов, притаманних конкретній державі. Водночас міжнародні соціальні стандарти мають

забезпечуватися не лише на рівні національного законодавства, але й через діяльність спеціалізованих державних інститутів.

Одним із головних елементів реалізації соціальних прав є створення дієвого механізму соціального захисту, який є функцією не лише держави, а й суспільства загалом. У разі настання соціальних ризиків саме держава має забезпечити відновлення соціального статусу військовослужбовця до попереднього рівня або такого, що відповідає загальноприйнятим нормам. Такий статус має бути сумісним із невід'ємними та загальновизнаними соціальними правами, визначеними міжнародними стандартами.

Роль держави у формуванні системи соціального захисту є ключовою. Як учасниця міжнародних договорів, що визначають соціальні стандарти, держава повинна вживати максимальних заходів для їхньої реалізації. Задля цього вона має використовувати всі доступні ресурси для створення ефективної структурної й функціональної системи соціального захисту. Ця вимога випливає з положень Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права (1966), який визначає відповідні обов'язки держав-учасниць.

У цьому контексті держава зобов'язується гарантувати право військовослужбовців на соціальний захист шляхом соціального забезпечення й страхування. Відповідно, держава встановлює мінімальні гарантії, які є загальноприйнятими на міжнародному рівні. Таким чином, забезпечення військовослужбовцям належного соціального захисту стає важливим фактором утвердження соціальної справедливості та дотримання міжнародних зобов'язань держави.

РОЗДІЛ 3

ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НА РІВНІ ДЕРЖАВИ

3.1 Удосконалення технологій формування державної політики у сфері соціально-правового захисту військовослужбовців

Згідно з рішенням Конституційного суду України від 2 березня 1999 року, в якому в мотивувальній частині зазначено, що «державна політика включає стратегічні напрямки діяльності держави в економічній, соціальній, гуманітарній, екологічній, правовій та інших сферах її внутрішнього життя, а також у відносинах з іншими державами на певний історичний період». Однак при визначенні терміну «державна політика» важливо розрізняти саму державну політику як напрям розвитку держави і суспільства в конкретний часовий проміжок її функціонування, а також різні форми державної діяльності, які пов'язані з політикою, зокрема формування державної політики (політичний процес) і її реалізацію (виконавча діяльність) [26]

Українське законодавство наразі використовує терміни «політика» і «державна політика» у різних контекстах. Зокрема, Верховна Рада України «визначає засади внутрішньої і зовнішньої політики», Кабінет Міністрів України «забезпечує реалізацію внутрішньої і зовнішньої політики», а також «здійснює фінансову, цінову, економічну та іншу політику». Центральні органи виконавчої влади «забезпечують впровадження єдиної державної політики» у певних галузях, «беруть участь у формуванні державної політики» тощо.

Отже, очевидно, що всі аспекти, пов'язані з державною політикою, походять від уповноважених державою суб'єктів, насамперед органів влади. Таким чином, ключовою ознакою державної політики є її владний характер.

Формування держполітики у сфері СЗ військовослужбовців — це складний процес, який охоплює розробку стратегій, прийняття рішень та

реалізацію конкретних заходів для забезпечення нац.безпеки та обороноздатності країни.

Встановлено, що головні та основоположні елементи держ.політики у сфері соціального захисту військовослужбовців також закріплені у абзаці 7 частині 1 статті 6 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», де визначено, що основними засадами внутрішньої політики у сфері нац.безпеки і оборони є «забезпечення реалізації гарантій соціального захисту військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу, працівників правоохоронних органів, інших прирівняних до них осіб та членів їхніх сімей» [14].

З аналізу вищевказаної норми законодавства слід розуміти, що держава виконуючи свої обов'язки перед сектором оборони повинна вживати всіх заходів щодо визначення, запровадження та вдосконалення сучасних технологій та механізмів щодо ефективного використання всіх можливих потужностей та ресурсів, задля встановлення відповідного захисту всіх військових службовців.

Також встановлено, що одним із найважливіших напрямків формування державної політики у сфері соціально-правового захисту військовослужбовців є діяльність держави щодо належного рівня грошового забезпечення осіб сектору оборони. Вивчаючи Закон України «Про державний бюджет» за період з 2018 року по 2021 рік включно, до повномасштабного вторгнення російської федерації було встановлено, що тенденція у виділенні коштів на оборону України постійно зростала і становила:

- у 2018 році – 86,6 млрд. грн.;
- у 2019 – 103 млрд. грн.;
- у 2020 – 118 млрд. грн.;
- у 2021 – 127,5 млрд. грн.

Так само слід враховувати, що з 2018 року по 2022 рік рівень грошового забезпечення військовослужбовців зріс із 10 000 грн. до 20100 грн. Збільшення розміру грошового забезпечення було результатом діяльності

органів державної влади України. В свою чергу Верховна Рада України вносила зміни або доповнення до нормативно-правових актів, а Кабінет Міністрів України реалізовував свою політику безпосередньо прийняттям та реалізацією відповідних підвідомчих рішень. Вдосконалення державної політики на даному напрямку дало можливість ефективніше сприяти вирішенню питання рівня грошового забезпечення військовослужбовців, яке постійно гостро висвітлюється як самим особовим складом сектору оборони, так і піднімається на відповідному державному рівні.

«Питання соціального захисту військовослужбовців і членів їх сімей як найважливіша складова соціальної політики у Збройних силах України почало розглядатись вже на початку 90-х років двадцятого століття. Це було пов'язано з процесом розвитку Збройних сил України. У цей час Збройні сили опинились у скрутному фінансовому становищі. Фінансування армії (як, до речі, й інших силових відомств) постійно зменшувалося, що негативно позначалося на матеріальному становищі військовослужбовців. Тому питання пільг, компенсацій, матеріальної допомоги набули значної гостроти. Якщо під час існування Радянського Союзу військовослужбовці та члени їх сімей були матеріально забезпеченою і соціально захищеною частиною суспільства, то зниження їх матеріального достатку у 1990-х роках болісно вдарило по бюджету родин військовослужбовців, звівши їх до рівня малозабезпеченої верстви населення. Публікації з цієї тематики активно почали з'являтися насамперед у військових періодичних виданнях. Автори цих праць висвітлювали законодавчу складову цієї проблеми, наголошували на необхідності уточнення і прийняття нових законодавчих актів з питань соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей. Хоча треба зазначити, що закон України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей" був прийнятий у 1992 році. Однак він (внаслідок мізерного фінансування потреб Збройних сил) на практиці виконувався незадовільно. У другій половині 1990-х років був розпочатий процес призупинення (з метою відміни) пільг, якими користувались

військовослужбовці та члени їх сімей. Це призвело до виникнення внутрішньої напруги серед військовослужбовців, незадоволення проведенням такої соціальної політики у Збройних силах України. Існуюче незадоволення щодо призупинення пільг військовослужбовцям не виявлялося у відкритих масових проявах невдоволення, однак у військовому середовищі проблема погіршення соціальної захищеності військовослужбовців у той період активно обговорювалась і фактично в усіх військовослужбовців викликала невдоволення. Отже, постала проблема, яка вимагала свого вирішення, адже ігнорування або небажання її зауважувати мало б негативні наслідки для Збройних сил загалом. Послаблення соціального захисту військовослужбовців у той час негативно вплинуло на морально-психологічний стан особового складу, знизило мотивацію до служби, викликало невдоволення соціальною політикою у Збройних силах України, що негативно позначилося на боєготовності і боєздатності армії».

[28]

Отже, виникає реальна необхідність на рівні держави розробляти і впроваджувати відповідні концепції, які зможуть ефективно впливати на загальний стан справ щодо ви сокого рівнясоціально-правового захисту військовослужбовців.

У 2004 році в Україні було прийнято Концепцію гуманітарного і соціального розвитку Збройних Сил. Її основна мета — ставити на перше місце військовослужбовців та працівників армії як найвищу цінність, гарантувати їхні права та свободи, забезпечувати їхні потреби та інтереси, а також допомагати їм адаптуватися до життя після служби.

Також даний нормативно-правовий акт основним своїм завданням визначає реалізацію конституційних прав і свобод військових службовців, працівників ЗСУ з урахуванням особливостей, що визначаються Конституцією України, законами України з військових питань, статутами Збройних Сил України, іншими нормативно-правовими актами та міжнародними договорами України, забезпечення гідного рівня

матеріального забезпечення та СЗ військовослужбовців та членів їхніх сімей, забезпечення надійності системи охорони здоров'я військовослужбовців, ветеранів військової служби та членів їхніх сімей.

Прийняття Концепції гуманітарного і соціального розвитку ЗСУ дозволяє державі покращувати та оновлювати свою політику щодо соціального і правового захисту військовослужбовців, приводячи її у відповідність до сучасних вимог.

Формування державної політики у сфері СПЗ військовослужбовців є важливим чинником, що сприяє ефективному використанню військових ресурсів, зокрема фінансових, людських і технічних, а також забезпеченню належної підтримки військового персоналу. Окрім цього, така політика може передбачати активну участь у міжнародному співробітництві та інтеграцію у міжнародні оборонні альянси. У зазначеному напрямі державна політика охоплює такі ключові аспекти:

1. **Розвиток технологій і озброєння.** З метою забезпечення належної обороноздатності держави пріоритетним є розвиток і модернізація військово-технічного комплексу. Це передбачає створення новітніх військових технологій, удосконалення існуючих зразків озброєння та військової техніки, а також впровадження сучасних інформаційних технологій і систем зв'язку. Такий підхід дозволяє підтримувати високий рівень технологічної готовності та оперативності збройних сил.

2. **Освіта та навчання.** Забезпечення ефективності діяльності оборонних сил значною мірою залежить від рівня професійної підготовки їхнього особового складу. Державна політика повинна бути спрямована на розвиток системи військової освіти, яка охоплює діяльність військових академій, навчальних центрів, а також програм підвищення кваліфікації для військовослужбовців. Ці заходи сприяють вдосконаленню навичок і знань особового складу, що підвищує загальну боєздатність військових формувань.

3. **Цивільно-військове співробітництво.** Ефективна взаємодія між цивільними та військовими структурами є важливим елементом забезпечення

національної безпеки. Державна політика має сприяти розвитку цивільно-військового співробітництва через створення механізмів координації спільних дій та реагування на потенційні загрози. Це включає як внутрішню координацію в межах держави, так і міжнародну взаємодію з партнерами для протидії спільним викликам.

4. Контроль за збройними конфліктами. З метою забезпечення міжнародного миру та стабільності державна політика повинна передбачати розроблення механізмів моніторингу й контролю за перебігом збройних конфліктів. Важливим аспектом є також участь у міжнародних миротворчих місіях, спрямованих на врегулювання конфліктів і запобігання їх ескалації.

Таким чином, державна політика у сфері соціально-правового захисту військовослужбовців виступає системним інструментом, який не лише підвищує обороноздатність країни, а й забезпечує всебічний розвиток та підтримку збройних сил, їх адаптацію до сучасних викликів і загроз.

3.2 Особливості реалізації державної політики у сфері соціально-правового захисту військовослужбовців в умовах воєнного стану та відсічі збройної агресії

24 лютого 2022 року рф розпочала масштабний військовий наступ на Україну. Президент рф оголосив про початок так званої «спеціальної військової операції», обґрунтовуючи це потребою у «демілітаризації та денацифікації України». Вже близько четвертої години ранку цього дня по всій території України були завдані ракетні удари, після чого російські війська здійснили неспровоковане широкомасштабне вторгнення. Напад відбувався з території рф, Білорусі, тимчасово окупованого Кримського півострова, а також із районів Донецької та Луганської областей, які були окуповані ще з 2014 року.

Український народ дав рішучу відсіч агресорові на всій лінії фронту. Завдяки активному опору з боку Збройних Сил України, сил територіальної

оборони та громадян країни плани Кремля щодо здійснення «бліцкригу», захоплення Києва, ключових міст і зміни влади в Україні зазнали краху. Високі втрати окупаційних військ засвідчили потужність спротиву, організованого на всіх рівнях.

Органи державної влади, місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації та українське суспільство в цілому були змушені кардинально переосмислити характер відносин із державою-агресором, які залишалися напруженими ще з 2014 року. Як наслідок, виникла гостра необхідність перегляду загальної політики держави з метою адаптації до нових умов. Сформувалася потреба в оперативному переформатуванні державної діяльності таким чином, щоб вона відповідала викликам збройної агресії, захищала інтереси населення та забезпечувала територіальну цілісність і суверенітет України.

Ця ситуація призвела до ухвалення значної кількості нормативно-правових актів, що враховують реалії широкомасштабного вторгнення. Війна, розв'язана Російською Федерацією, зумовила введення в Україні правового режиму воєнного стану, в межах якого виникла потреба в суттєвих змінах та доповненнях до соціального законодавства, особливо в аспекті захисту військовослужбовців – ключових суб'єктів реалізації державної оборонної політики. Ці особи, які за першим покликом стають на захист держави й населення, очікують, що держава у майбутньому забезпечить їм відповідний рівень соціального захисту, а в разі поранення, травмування чи загибелі – надасть компенсацію їхнім родинам, які залишилися без їхньої підтримки [11].

Указом Президента України № 69/2022 від 24 лютого 2022 року, у відповідь на військову агресію РФ, було оголошено загальну мобілізацію. Генеральний штаб Збройних Сил України визначив черговість і обсяги призову, водночас значна кількість військовозобов'язаних добровільно вступила до лав Збройних Сил та інших військових формувань. Мобілізовані військовослужбовці, приступаючи до виконання службових обов'язків,

здебільшого володіють інформацією про свої права та обов'язки, однак практика реалізації цих прав у контексті соціального забезпечення є неоднорідною.

Соціологічні дослідження стану обізнаності учасників бойових дій свідчать, що командування військових частин не завжди інформує особовий склад про законодавчо встановлені права, зокрема щодо отримання безоплатної кваліфікованої медичної допомоги у військово-медичних закладах. Причиною цього є велика кількість нормативно-правових актів, їх часткова безсистемність і динамічне створення нових норм соціального захисту в умовах загострення військово-політичної ситуації.

Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей» уперше закріпив дефініцію «соціальний захист», яка замінила раніше використовуване поняття «соціальне забезпечення». У науковій літературі переважає позиція, згідно з якою соціальне забезпечення розглядається як складова ширшого поняття соціального захисту [[11](#)].

Основою для розуміння соціальної функції державної діяльності стали конституційні положення щодо захисту суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки. Конституційний Суд України визначив зв'язок між обов'язком держави щодо забезпечення посиленого соціального захисту військовослужбовців, військовозобов'язаних або резервістів і обов'язком громадян захищати Вітчизну.

Виконання обов'язків із соціального захисту військовослужбовців у період воєнного стану потребує додаткової нормативної регламентації. Першочергові заходи здатні здійснювати органи виконавчої влади, зокрема Кабінет Міністрів України, як найвищий орган виконавчої влади. Міністерство оборони України відповідає за реалізацію соціально-економічних і правових гарантій для військовослужбовців, а також осіб, які звільнені у запас чи відставку.

Сучасні реалії підтверджують, що система суб'єктів соціального захисту військовослужбовців охоплює не лише державні структури. Зокрема, бізнес бере участь у подоланні наслідків конфлікту шляхом інвестицій у розвиток, програми реінтеграції екс-комбатантів і підтримку внутрішньо переміщених осіб. Волонтерські ініціативи стали ще одним важливим елементом соціальної підтримки [11].

Заходи соціального захисту мають перспективний характер, але часто потребують невідкладного впровадження, особливо в частині додаткових грошових виплат. Реалізація таких заходів є обов'язком держави, тоді як бізнесові ініціативи базуються здебільшого на морально-економічних мотивах.

На період дії воєнного стану для військовослужбовців законодавчо передбачено надання додаткової щомісячної винагороди в розмірі 30 000 гривень. Така виплата також поширюється на окремі категорії співробітників правоохоронних органів і представників інших державних структур сектору безпеки й оборони. Для осіб, що беруть безпосередню участь у бойових діях або виконують заходи із забезпечення національної безпеки й оборони, здійснюючи відсіч і стримування збройної агресії та перебуваючи у відповідних районах, ця винагорода збільшується до 100 000 гривень. Такий підвищений розмір додаткової виплати розраховується пропорційно часу, проведеному в зоні бойових дій, і застосовується навіть до військовослужбовців строкової служби. Заходи, запроваджені в межах адміністративно-правового режиму воєнного стану, здебільшого передбачають обмеження суб'єктивних прав, включно із соціально-економічними, проте для військовослужбовців ці обмеження компенсуються розширенням їхніх правових і соціальних гарантій.

Особливого значення для військовослужбовців, що виконують військовий обов'язок, набуває питання медичної допомоги. Відповідно до чинного законодавством, військові службовці, що брали безпосередню участь у заходах із забезпечення оборони держави, захисту безпеки

населення та національних інтересів в умовах військової агресії, можуть бути направлені для отримання медичної допомоги або медико-психологічної реабілітації за кордон. Рішення про направлення приймається на підставі висновків військово-лікарської комісії. У таких випадках обмеження щодо виїзду громадян України за межі держави не поширюються на зазначених військовослужбовців і супроводжуючий медичний персонал. Фінансування таких медичних послуг забезпечується державним бюджетом України, проте допускається покриття витрат за рахунок приймаючої сторони. Військові реалії вимагають пошуку додаткових джерел фінансування, залучення позабюджетних коштів і розширення переліку суб'єктів, задіяних у наданні соціальної допомоги постраждалим від збройного конфлікту. Поряд із прямими юридичними нормами запроваджуються непрямі стимули для суб'єктів, які сприяють соціальній підтримці, що, у свою чергу, активізує участь недержавного сектору [11]

Наприклад, положення Податкового кодексу України передбачають звільнення самозайнятих осіб, призваних на військову службу, від сплати податків і подання податкової звітності. Зокрема, пункт 25 підрозділу 10 розділу XX Перехідних положень цього кодексу звільняє від сплати податку на доходи фізичних осіб, а також від податкових зобов'язань за єдиним податком осіб, призваних на військову службу в особливий період. Ці заходи мають на меті забезпечення належного виконання військових обов'язків і водночас створення умов для фінансової стабільності військовозобов'язаних громадян.

Однак у частині соціально-правового забезпечення військовослужбовців і членів їхніх сімей досі спостерігаються недоліки в адаптації державної політики до реалій війни. Органи держ.влади та МС нерідко покладаються на ресурси недержавного сектору для реалізації соц.гарантій військовослужбовців. Зокрема, законодавство передбачає збереження місця роботи, посади та середнього заробітку за працівниками, які були мобілізовані на військову службу, незалежно від форми власності

підприємства, установи чи організації, де вони працювали. Це положення поширюється також на фізичних осіб-підприємців, які були роботодавцями для мобілізованих працівників.

Державні заходи стимулювання недержавних суб'єктів до участі в соціальному забезпеченні військовослужбовців сприяють впровадженню довгострокових програм соціальної адаптації й реінтеграції осіб, які постраждали від збройної агресії. Постраждалим надається доступ до засобів реабілітації, необхідних для забезпечення їхньої життєдіяльності. У свою чергу, підприємства, що займаються виробництвом таких засобів, отримують податкові пільги, що стимулює розширення їхньої діяльності та забезпечує покращення соціальної інфраструктури для осіб з інвалідністю. Таким чином, держава прагне створити комплексну систему соціального захисту військовослужбовців, яка базується на взаємодії державного та недержавного секторів.

ВИСНОВКИ

Соціальний захист військовослужбовців є важливою функцією держави, яка спрямована на створення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод військовослужбовців, задоволення їхніх матеріальних і духовних потреб відповідно до особливостей військової служби, статусу в суспільстві, а також підтримання соціальної стабільності у військових колективах. Ця функція включає забезпечення військовослужбовців у випадках повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття через обставини, які не залежать від їхньої волі, у старості, а також в інших випадках, передбачених законодавством.

Принципово важливим аспектом є збереження історично сформованого обов'язку держави компенсувати військовослужбовцям матеріальні та інші позбавлення, пов'язані з виконанням ними обов'язків військової служби. Обмеження у ряді конституційних прав, зумовлені специфікою військової служби, її високою інтенсивністю, соціальною значущістю і відповідальністю, а також підвищеним ризиком для життя і здоров'я військовослужбовців, повинні бути адекватно компенсовані з боку держави.

В Україні формується нова правова реальність, пов'язана з необхідністю ведення військових дій і запровадженням воєнного стану. Це ставить перед державними органами завдання забезпечення посиленого соціального захисту військовослужбовців, що безпосередньо впливає на рівень обороноздатності держави. Правові механізми, спрямовані на захист військовослужбовців, залежать від економічних можливостей держави. Високі стандарти соціальних прав військовослужбовців передбачають створення системи суб'єктів соціальної відповідальності, яка не обмежується лише військовим середовищем. Участь у заходах із забезпечення соціального захисту військовослужбовців мають брати як державні, так і недержавні структури, що здійснюють свою діяльність як безпосередньо, так і

опосередковано. У цьому контексті дедалі більшого значення набувають заходи соціального захисту для осіб із окремим статусом (резервісти, військовозобов'язані, добровольці сил територіальної оборони), які можуть стати інструментом правового стимулювання громадян до участі в забезпеченні національної безпеки України.

На сьогодні тема соціально-правового захисту військовослужбовців сил оборони і членів їхніх сімей є надзвичайно актуальною через необхідність протистояння збройній агресії. Ця актуальність зумовлена як негативними змінами в економіці та суспільних відносинах, так і реформуванням законодавства у сфері соціально-правового захисту військовослужбовців та їхніх сімей. Нинішні обставини, пов'язані з реформуванням Збройних сил України в умовах війни, створюють значні труднощі в забезпеченні реального і ефективного соціального захисту військовослужбовців. Основними причинами є складна економічна ситуація та недостатнє фінансування Збройних сил України. Правовий статус військовослужбовців передбачає особливості, пов'язані з їхньою роллю у збройному захисті держави, необхідністю виконання поставлених завдань за будь-яких умов, включаючи ризик для життя. Ці фактори визначають необхідність надання військовослужбовцям спеціальних пільг і гарантій.

Таким чином, соціальний захист військовослужбовців можна розглядати як діяльність держави, яка має примусовий характер, реалізується уповноваженими суб'єктами та спрямована на відновлення порушених прав і забезпечення виконання юридичних обов'язків. У цьому контексті право на соціальний захист частково розглядається як обов'язок держави перед військовослужбовцями.

Виходячи з наведених положень, можна стверджувати, що система соціальних гарантій і прав військовослужбовців, яка є невід'ємною складовою механізму забезпечення обороноздатності держави, повинна забезпечувати їхній добробут на прийнятному рівні. Цей рівень має включати конкурентне грошове забезпечення, надання у тимчасове користування

службового житла, санаторно-курортне лікування у вільний від служби час, пенсійне забезпечення (для військовослужбовців, які досягли пенсійного віку), стипендії для тих, хто проходить навчання у закладах вищої освіти Міністерства оборони України, а також грошові виплати, матеріальну допомогу та податкові пільги.

З огляду на сучасні реалії, Збройні сили України та інші військові формування потребують формування нової генерації військовослужбовців. Це, у свою чергу, вимагає вдосконалення системи захисту їхніх соціальних прав. Гарантована соціальна захищеність військовослужбовців сприяє підвищенню престижу військової служби та забезпеченню Збройних сил України високопрофесійними кадрами, що є важливим елементом національної безпеки у XXI столітті.